

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „COMUNICARE ȘI CULTURĂ”**

Identitatea culturală ca problemă hermeneutică

**TEZĂ DE DOCTORAT
REZUMAT**

Conducător de doctorat:

Prof. univ. dr. Veress Carol

Doctorand:

Lurca ZSuzsanna

2012

Cuprins

1. Introducere. Contururile problemei identității
 - 1.1. Abordările tradiționale ale problemei identității
 - 1.2. Noi oportunități de problematizare
 - 1.3. Structura tezei

2. Dimensiunile filosofice ale problemei identității
 - 2.1. Problematika logică a identității
 - 2.1.1. *Identical și identicul cu sine*
 - 2.1.1.1. Echivalența între lucruri
 - 2.1.1.2. Identitatea de sine a lucrurilor
 - 2.1.2. *Concepția lui Frege asupra identității*
 - 2.1.2.1. Sens și referință
 - 2.1.2.2. Identitatea de conținut
 - 2.1.2.3. Identitatea propozițiilor
 - 2.1.2.4. Diferența între concepția asupra identității la Leibniz și la Frege
 - 2.1.3. *Nonafirmabilitatea identității*
 - 2.1.3.1. Identitatea (de sine) ca tautologie
 - 2.1.3.2. Critica heideggeriană a identității
 - 2.1.3.3. Modul de a fi relevat prin relație
 - 2.1.4. *Problema identității și diversitatea modurilor de ființare*
 - 2.1.4.1. Diferențierea modului de a fi al identității
 - 2.1.4.2. Derrida și copula
 - 2.1.5. *Utilizabilitatea problemei identității logice?*
 - 2.2. Identitatea ca ființare
 - 2.2.1. *Unitatea și identitatea de sine*
 - 2.2.2. *Aspectul fenomenologic*
 - 2.2.3. *Pre-ontologia identității*
 - 2.2.4. *Structura speculativă a coapartenenței*
 - 2.2.5. *Deconstrucția ființei și a modului de a fi*
 - 2.3. Posibilitățile de ființare ale ipseității
 - 2.3.1. *Structura de anticipare a ipseității*
 - 2.3.2. *Posibilitățile de libertate ale ipseității*
 - 2.3.3. *Modul de a fi al finitudinii*
 - 2.3.4. *Experiența finitudinii de sine*

3. Identitatea ca experiență hermeneutică
 - 3.1. Conceptul de experiență hermeneutică și experiența identității
 - 3.1.1. *(D)introducere metodologică*
 - 3.1.2. *Dialectica experienței*
 - 3.1.3. *Specificitatea experienței de identitate*
 - 3.1.3.1. Caracterul deschis al experienței de identitate
 - 3.1.3.2. Finitudinea și istoricitatea experienței de identitate
 - 3.2. Abordarea identității și a ipseității din perspectiva jocului
 - 3.2.1. *Problematizarea filosofică a jocului*
 - 3.2.2. *Modul de a fi al operei de artă*
 - 3.2.3. *Conceptia hermeneutică asupra jocului*
 - 3.2.4. *Apariția*
 - 3.2.5. *Recunoașterea și repetiția*
 - 3.3. Problema identității între hermeneutică și deconstrucție

- 3.3.1. *Deconstrucția metodei*
- 3.3.2. *Deconstrucția modului de problematizare*
- 3.3.3. *Diferența pură*
- 3.3.4. *Afirmare și deconstrucție*
 - 3.3.4.1. *Afirmarea schimbării*
 - 3.3.4.2. *Deconstrucția Sinelui*
 - 3.3.4.3. *Deconstrucția modului de a fi*
 - 3.3.4.4. *Deconstrucția jocului*
 - 3.3.4.5. *Cine e Zarathustra? Cine e „cine”?*

4. Cultura și de(con)strucția ei

- 4.1. *Concepții asupra culturii – definiții ale culturii*
 - 4.1.1. *Problematizarea conceptului de cultură*
 - 4.1.2. *Concepte de cultură între filosofie și științele particulare*
 - 4.1.2.1. *Originea*
 - 4.1.2.2. *Posesia*
 - 4.1.3. *De la științele particulare până la hermeneutica filosofică*
 - 4.1.4. *Cultura și istoricitatea*
 - 4.1.4.1. *Istoricitatea contra periodicitatea*
 - 4.1.4.2. *Abordarea hermeneutică a istoricității*
 - 4.1.4.3. *Critica derridariană a istoricității*
 - 4.1.5. *Direcții de cercetări critice asupra culturii*
- 4.2. *Perspective hermeneutice*
 - 4.2.1. *Cultura ca joc*
 - 4.2.2. *Imaginea și formarea*
 - 4.2.3. *Cultura ca formare*
- 4.3. *Cultura între destrucție și deconstrucție*
 - 4.3.1. *Destrucția hermeneutică a culturii ca „inter”*
 - 4.3.2. *Deconstrucția culturii ca de-cultură*

5. Orizonturile postmoderne ale identității culturale

- 5.1. *Moștenirea modernității*
 - 5.1.1. *Limbă și identitate în totalitarism*
 - 5.1.1.1. *Limbă – lume – identitate*
 - 5.1.1.2. *Mesajul totalitarismului*
 - 5.1.1.3. *„Conversația” totalitară*
 - 5.1.1.4. *Exproprierea istoriilor de viață*
 - 5.1.1.5. *Judecat la uniformitate*
- 5.2. *Încercări de ieșire postmoderniste*
 - 5.2.1. *Maze terminologice ale postmodernismului*
 - 5.2.2. *Descentralizarea și dinamismul jocului*
 - 5.2.3. *Imposibilitatea privirii de ansamblu și conștiința de criză*
- 5.3. *Criza identității și schimb de paradigmă*
 - 5.3.1. *Identitatea crizei și criza identității*
 - 5.3.2. *Modul de a fi al crizei*
 - 5.3.3. *Pierderea afilierii și dezintegrarea coapartenenței*
 - 5.3.4. *Slăbirea identității*
 - 5.3.5. *Semne de întrebare și căutări de răspunsuri*
 - 5.3.6. *Conceptul de identitate culturală și teancul de diferențiere de-culturală*

6. Rezumare – Consecințe

- 6.1. *Rezultatele cercetării*
- 6.2. *De aici până acolo? Până dincolo?*

6.2.1. *Întrebări deschizătoare*

6.2.2. *Despre ghilimele*

Bibliografie

Cuvinte de cheie

dialectică, „anacronicitate”, ontologie existențială, hermeneutică, destrucție, deconstrucție, destrucție și deconstrucție de metodă, identitate, ipseitate, cultură, intercultură, de-cultură, identitatea culturală, caracter existențial, prezență, unitate, echivalență, speculativitate, alteritate, diferență, différence, joc, dialogicitate, coapartenență, „înter”, formare (Bildung), experiență, finitudine, deschidere, manifestare, istoricitate, distanță în timp, periodicitate, urmă, context, teanc, postmodernism, conștiința de criză, schimb de paradigmă.

Identitatea culturală ca problemă hermeneutică

Rezumat

Scopul tezei prezente este investigarea și interpretarea problematicii identității culturale din perspectiva analizei componentelor terminologice ale corelației conceptuale susnumite. Aceste concepte apar în primul rând ca purtătoare a unor probleme filosofice, fapt datorită căruia cercetările sunt concentrate asupra abordărilor din domeniul *hermeneuticii filosofice* și cel al *deconstructivismului*. În felul acesta tema mea de cercetare în domeniul filosofiei se încadrează în orizonturile deschise de *cercetările hermeneutice* și *deconstructiviste*, dar se manifestă totodată și caracterul său *interdisciplinar*, fiindcă atât identitatea, cultura, cât și identitatea culturală se așează la granița dintre abordările filosofice și cercetările empirice în domeniul științelor socio-umane. Astfel tema cercetată este prezentă în numeroase lucrări în domeniul antropologiei, sociologiei, psihologiei și psihologiei sociale, culturologiei, științelor ale comunicării, științelor politice și așa mai departe. Dincolo de acestea, tema cercetată se află în legătură directă și cu acele teorii care sunt în trecere de la problematizarea filosofică spre științele socio-umane particulare, ca și fenomenologia sociologică sau antropologia filosofică.

Pe parcursul problematizării identității, a culturii și a identității culturale la prima vedere ne confruntăm cu faptul evident că aceste concepte, termene, teorii devin obiect al cercetării în asemenea condiții în care în științele socio-umane nu s-a formulat încă o teorie unitar acceptabilă a identității. Identitatea, cultura și, de asemenea, identitatea culturală reprezintă o problematică tot mai actuală, dar totuși nu există definiții general acceptate pentru identitate, nici terminologii unitar valabile pentru descrierea și explicarea fenomenelor identității, a culturii și a identității culturale. Această situație poate fi explicată dintr-o parte prin faptul că este vorba despre o problematică care este relevantă în același timp pentru mai multe domenii științifice, iar în cadrul fiecărei discipline se definesc în mod diferit conceptele și termenii fundamentale referitoare la aceste fenomene, pe de altă parte putem observa că în contextul postmodernismului aceste concepte fundamentale suferă tot mai mult de acțiuni de destrucție, fragmentare, deconstrucție, diferențiere. Unii autori (de exemplu, Pataki) subliniază faptul că conceptul de identitate a apărut mai repede în activitatea publicistica aferentă științelor sociale – ca un termen de modă – cu mult înainte de a deveni obiectul unor cercetări sistematice. Una dintre consecințele acestei situații este că sunt folosite în mod firesc concepte operaționale de identitate, de cultură, de identitate culturală, care conțin în formă preconcepută sensul acestor fenomene. Dincolo de aceste ambiguități și incertitudini terminologice identitatea, cultura și identitatea culturală sunt concepte fundamentale, care joacă un rol decisiv în procesele de comunicare și de înțelegere umană și socială în mediul socio-cultural, juridic, politic, etc, cât și în domeniul științelor socio-umane. Se pune și problema că în condițiile multitudinii autodefinițiilor culturale și ale diversității de interpretare, ale restructurării modernității cum trebuie să utilizăm conceptele de identitate, cultură, identitate culturală în mediul postmodernismului, având în vedere destrucția și deconstrucția acestora?

În demersul acestei tezei ne distanțăm de conceptele și abordările clasice de identitate și de cultură, prezente în științele socio-umane, sociologie, antropologie, culturologie, fenomenologie, sociologie fenomenologică, și apare pe prim-plan *filosofia diferenței*, tendința marcată de Nietzsche–Heidegger–Gadamer–Derrida–Lyotard, concentrând asupra hermeneuticii filosofice și deconstructivismului, precum și la relațiile multiple între acestea. Problematika cercetată în teză este așezată în contextul încercării de demontare a tradiției metafizice, marcate de „anacronicitatea” lui Nietzsche, cât și în contextul hermeneuticii existențiale heideggeriene, al hermeneuticii filosofice gadameriene și al abordării deconstructiviste reprezentate de Derrida. Nietzsche în scrierile sale „anacronice” pune în centrul atenției schimbarea și afirmarea schimbării, Heidegger scoate la iveală imposibilitatea

teoremei $a=a$, iar hermeneutica existențială heideggeriană este posibil de conceput ca o încercare semnificativă de spargere a unității identității. În atitudinea filosofică a lui Heidegger și Gadamer apare o nouă direcție a problematizării. Datorită conținutului critic al conceptelor lor se arată tot mai evident caracterul incoerent și neunitar al identității.

Între modalitățile de abordare hermeneutică și deconstructivistă se manifestă corelații multiple în privința raportării lor la problematica identității culturale. Întrucât destrucția hermeneutică dizolvă, împreună cu conceptele ca jocul, mijlocul, intervalul, „inter”-ul și alte concepte hermeneutice, unitatea dialectică concepută în sens hegelian, iar poliile sunt înlocuite cu mijlocul, intervalul, hermeneutica operează cu o *inversare* fundamentală de la poli spre mijloc, interval, adică spre terenul de joc între ele. Prin aceasta se vor dizolva, la rândul lor, categoriile fundamentale și gândirea categorială, și nu se va mai permite sedimentarea unor conținuturi conceptuale solide. Abordarea deconstructivistă la Derrida continuă de fapt această tendință prin afirmarea lipsei originii, prin critica prezenței și depășirea opozițiilor, precum prin demontarea unității și identității. Atât destrucția cât și deconstrucția produc oportunități de schimbare fundamentală a modalităților de abordare, și conțin posibilități de deschidere existențială, atitudinală, socio-culturală în ceea ce privește concepțiile asupra identității de sine cât și asupra alterității în mediul comunicării interpersonale și interculturale. Aceste modalități de abordare necesită procedee de destrucție și deconstrucție conceptuale, terminologice; mai la concret deconstruirea concepției bazată pe omogenitate și unitate asupra identității, culturii și identității culturale. Aceasta înseamnă în același timp și critica modului de gândire conceptual identificator, ce se asociază și cu nevoia de deconstrucție a unui șir întreg de alte concepte, ca comunicarea, înțelegerea, puterea, drepturile omului, consensul politic, etc. Prin urmare, scopul tezei nu este lărgirea sau îmbogățirea terminologică a științelor socio-umane cu un nou termen, concept sau definiție pentru identitate, cultură și identitatea culturală, deci nu redefinirea conceptelor fundamentale e scopul lucrării, ci slăbirea, destrucția și deconstrucția modalităților de abordare tradițională. Destrucția și deconstrucția conceptelor tradiționale ne conduce la posibilitatea teoretică și practică a comunicării interpersonale și interculturale la nivelul grupurilor diferite, ca „înțelegere neterminată”, fapt ce presupune o nouă sensibilitate și noi modalități de abordare, adică o altă paradigmă.

Problemele cercetate în cadrul tezei sunt expuse în felul următor: Problema identității culturale apare în urma destrucției și deconstrucției celor două concepte fundamentale – conceptul de identitate și de cultură – ca componente corelative ale identității culturale,

urmărind aspectele și modalitățile de realizare logică, ontologică, hermeneutică și deconstructivistă a acestui proces de destrucție și deconstrucție. Cu excepția primului capitol, cel introductiv, și al ultimului capitol, destinat rezumării ideilor și formulării concluziilor, demersul de idei cuprins în teză se organizează în patru mari blocuri, reprezentate de capitolele 2, 3, 4, 5.

Capitol 2. cu titlul *Dimensiunile filosofice ale problemei identității* începe cu subcapitolul referitor la *problematika logică a identității* (2.1). Abordările logice atrag atenția asupra incoerenței interne a echivalenței și a identității. Pe parcursul analizei logice se pune problema relativității identității, a identităților relative, a identității de conținut, cât și raportul dintre identitate și substituție, dar se pune și problema diferențierii, în special a diferenței de sens. În prim plan identitatea apare ca *relație*, și doar în și prin modalitatea de relație devine posibilă manifestarea identității relative. Dincolo de aceasta se poate descoperi modalitatea ascunsă a caracterului *nediferențiat* al ființei logice, *neclaritatea caracterului existențial* al identității, *pluralitatea semantică-lingvistică* a identității. Pe baza problematizării logice se cristalizează problematica fundamentală a identității: problema modului de a fi a identității, adică problema caracterului său existențial. Diferite abordări logice se referă la caracterul controversat și la incoerența internă a echivalenței. Dar dincolo de acestea, în urma lui Derrida, identitatea nu poate fi nici echivalență (în sens logic), nici prezență (în sens ontologic), nu are statut de ființă, și nu e posibilă nici ca instituire, deci este de așteptat crearea „unei noi logici a substituției”. Prin încercările sale de destrucție a prezențelor iluzorii, prin dezvăluirea ambiguității copulei și prin inițiativa sa de deconstrucție a logos-ului, a metafizicii-logică, cât și prin formularea pretenției pentru o nouă logică a substituției, Derrida depășește radical concepțiile tradiționale referitoare la sistemele de echivalență și la problematica identității.

Până când logica operează cu semnul echivalenței, abordările ontologice, hermeneutice și deconstructiviste pun sub semnul întrebării identitatea ce „se stabilește” între ființe și lucruri sau în raportul față de sine a lucrului, supunând-o destrucției și deconstrucției. Astfel problema logică a identității se prelungește și continuă în investigațiile ontologice, hermeneutice și deconstructiviste, referitoare la existența logică, la modul de ființare a ființei, la problematica modului de a fi a identității și a ipseității. Problema logică a ființării și a caracterului existențial se transformă aici în problematica *ființării* identității și ipseității, în raport cu care modalitățile de abordare pre-ontologice, hermeneutice și deconstructiviste ajung la diferențierea, destrucția și deconstrucția concepțiilor asupra identității centrate pe

nucleul conceptual al echivalenței, înlocuind pe aceasta cu identitatea privită ca „teanc”. În subcapitol 2.2. *Identitatea ca ființare Existențialitatea identității* se evidențiază caracterul existențial al identității și al ipseității în contextul dialecticii hegeliene, al hermeneuticii existențiale heideggeriene, cât și în contextul concepției asupra problematicii coapartenței al hermeneuticii filosofice gadameriene. Pe parcursul investigației realizat dinspre aspectele dialectice (unitatea și identitatea de sine, speculativitatea, dialectica diferențiere–nediferențiere) prin abordările pre-ontologice (pre-ontologie, pre-identitate) până la abordările hermeneutice (structura coapartenței, speculativitate) se evidențiază tot mai mult nevoia de diferențiere, de destrucție și de deconstrucție a sistemelor de identitate abstracte. Aici devine problematică tocmai modalitatea de întrebare asupra caracterului existențial al identității: Cum ar trebui să fie întreat caracterul existențial al identității și al ipseității? În dialectica hegeliană, în ontologia existențială heideggeriană precum în concepția asupra coapartenței a hermeneuticii gadameriene se scoate în evidență caracterul existențial al identității și al ipseității. În capitolul 2.3. *Posibilitățile de ființare ale ipseității* ne confruntăm cu problematica posibilităților de ființare și de libertate cuprinse în ipseitate, dezvăluite prin problematizarea conceptelor heideggeriene ca *distanța parcursă de la mine până la mine, structura anticipatoare a ființei, ființa înainte-mergătoare sieși, dăruire și cucerire de sine, faptul-de-a-nu-fi-întreg-încă, faptul-de-a-nu-fi-încă*, cât și cu prezentarea diferențierii interioare a ipseității cu ajutorul conceptelor heideggeriene de *oricine, autenticitate, neautenticitate, faptul-de-a-fi-în-modul-cel-mai-propriu, autoevidențiere, situație, finitudine, finitudine de sine*.

În capitolul 3. – *Identitatea ca experiență hermeneutică* – putem urmări destrucția și deconstrucția identității cu ajutorul conceptelor și „teancurilor” existențialontologice, hermeneutice și deconstructiviste, prezente în operele lui Nietzsche, Heidegger, Gadamer, Derrida. Cu toate acestea ne referim la aceea cotitură conceptuală și metodologică decisivă ce se produce prin destrucția și deconstrucția realizată în contextul hermeneuticii filosofice și a deconstructivismului. Aceasta nu se manifestă doar în și prin slăbirea unor concepte tradiționale și transformarea lor în „teancuri”, ci este vorba despre destrucția și deconstrucția însăși a caracterului existențial al identității. În subcapitolul 3.1. cu titlul *Conceptul de experiență hermeneutică și experiența identității* apare în prim plan destrucția de metodă în hermeneutică precum și specificitatea experienței hermeneutice a identității privită dinspre caracterul *deschis, finitudinea și istoricitatea* experienței hermeneutice. În subcapitolul 3.2. cu titlul *Abordarea identității și a ipseității din perspectiva jocului*, prin problematizarea *jocului*, prin analiza și interpretarea hermeneutică a *modului de a fi al operei de artă, a manifestării, a recunoașterii și a repetiției* se relevă destrucția hermeneutică a caracterului

existențial, mai pe larg a modului de a fi a identității și a ipseității. În subcapitolul 3.3. cu titlul *Problema identității între hermeneutică și deconstrucție* demersul de idei continuă cu deconstrucția de metodă la Derrida. Pe această bază se realizează o abordare deconstructivistă a identității, ce se îndepărtează în mod radical de concepțiile asupra identității centrate pe echivalență, punând în evidență rolul *diferenței*, al *jocului* și al *urmei* (urme ale urmelor), prin care ne confruntăm atât cu deconstrucția identității, cât și cu deconstrucția întrebării puse în privința identității (a modului de a problematiza identitatea).

După problematizarea identității se trece la problematica culturii. În capitolul 4. *Cultura și de(con)strucția ei*, demersul pornește de la modalitățile tradiționale de abordare a culturii, iar după aceea se trece treptat la destrucția și deconstrucția conceptului de cultură. Subcapitolul 4.1. *Concepții asupra culturii – definiții ale culturii* trece în revistă acele concepții și definiții asupra culturii, prezente în diferite științe particulare, care au un rol determinant în cercetarea fenomenelor culturii. Abordările științifice ale culturii sunt prezentate prin asemenea concepte ca *originea*, *posesia*, cât și prin analiza *opoziției* dintre cultură și natură, și prin *descrierile etnografice* ale culturii. Aici se fac referiri la deplasarea abordărilor prezente în științele socio-umane spre concepțiile hermeneutice, aducând în centrul atenției raportul dintre cultură și *istoricitate*, respectiv *eficacitatea istorică*, rolul *finitudinii*, al *distanței temporale*, al *jocului*, al *dialogicității*, al *periodicității* în conceperea și interpretarea hermeneutică a culturii, ajungând până la critica nietzscheană-derridariană a istoricității. După aceasta sunt evidențiate direcțiile principale ale cercetărilor critice asupra culturii. În subcapitolul 4.2. cu titlul *Perspective hermeneutice* se ajunge în prim plan modul de destrucție hermeneutică a culturii în hermeneutica gadameriană prin problematizarea culturii ca *joc*, ca *Bildung*, ca *creare-producere*, ca mișcare în *mediul experienței*, în interval, în sfera „*inter*”-ului. Prin acesta se deschide drumul spre deconstrucția culturii, în contextul căreia cultura se prezintă deja ca *de-cultură*, adică ca *diferență*, ca „*teanc*”, ca *urmă*, ca *urmă a urmelor*. În subcapitolul 4.3. *Cultura între destrucție și deconstrucție* se realizează expunerea mai detaliată a destrucției hermeneutice a culturii ca „*inter*”, și ca *inter-cultură*, precum și a deconstrucției culturii ca *de-cultură*.

În capitolul 5. sunt discutate *Orizonturile postmoderne ale identității culturale*. Demersul de idei începe în subcapitolul 5.1. *Moștenirea modernității* cu dezvoltarea raporturilor multiple între limba, discursul și identitatea în contextul modernității și al totalitarismului. În subcapitolele 5.2. *Încercări de ieșire postmoderniste* ca și 5.3. *Criza identității și schimb de paradigmă* ne confruntăm cu ambiguitatea definiției, a statutului, a „*existenței*” și a „*identității*” postmodernismului. Aici postmodernismul funcționează ca împlinirea rupturii intervenite în structura

identității, a unității, a omogenității și a prezenței, și accentul se pune mai deosebit pe ruptura dintre identitate și cultură, cât și pe diferențierea și diseminarea limbajului conceptual ce s-a construit pe presupuziția modernistă a unității între identitate și cultură. După aceasta se trece la analiza conștiinței de criză ce se asociază postmodernismului. Sunt prezentate și direcțiile diferite ale căutărilor de soluții și de restructurări posibile în contextul postmodernității, reieșite din eforturile argumentative ale lui Adorno, Habermas, Lyotard și Rorty. Acestea deschid calea spre trecerea de la *conceptul de identitate culturală la teancul de diferențiere de-culturală*.

În urma destrucției și deconstrucției celor două componente terminologice ale corelației conceptuale „identitate culturală” se relevă pe rând irelevanța, atât a celor două componente terminologice, aparte a fiecăruia, cât și a unității lor în corelația conceptuală pe care se bazează construcția terminologică „identitatea culturală”. Nu se poate acorda o semnificație strictă, rigidă, definită prin echivalență sau prin origine nici identității, nici culturii, deci nici identității culturale. Prin utilizarea unui limbaj conceptual bazat pe prezență, origine, unitate, echivalență produce în mod autoritar aceste semnificații, producând totodată și iluzia ființării lor „reale”. În consecință, pentru noile încercări teoretice nu (re)definirea acestor concepte tradiționale devine importantă, ci destrucția și deconstrucția lor, deci și a identității culturale. În perspectiva hermeneutică prin problematica „inter”-ului se arată necesitatea depășirii credinței față de ființele concepute în sens tradițional, și împreună cu acestea și necesitatea destrucției a modului de a fi, și a depășirii a modului de gândire centrate pe ființă. În continuare, deconstrucția deja înseamnă că considerăm ca îndreptățită *diferențierea, neterminalitatea, amânarea, depășirea opozițiilor*. În așa fel nu permitem sedimentarea elementelor de echivalență și de unitate ale identității culturale, nici în mod separat ca identitate bazată pe cultură, și ca cultură ca purtătoare de unitate și identitate, și nici împreună, ca identitate culturală concepută în dimensiuni semantice stricte și rigide ale unității și omogenității aranjate în jurul unui centru iluzoric al ființei. Cu toate acestea accentul se pune pe deconstrucția concepută ca radicalizarea destrucției, dar în așa fel încât nici deconstrucția nu-și poate atinge țelul său, nu numai din aceea cauză că nu are nici un țel, ci de aceea pentru că ea însăși este o „mișcare neterminată” (neterminabilă), deci nu-și găsește repaus într-un centru, nu se sedimentează într-o prezență, nu poate fi asociat cu o semnificație strictă, statică, nu poate fi redus la o origine dată, dar nu este nici o anumită metodă sau tehnică, și astfel nici nu conduce la un oarecare rezultat sau „adevăr”, ci rămâne tot timpul în devenire într-un interval de spațiu între geneză și stare de dispoziție.

Conform concepției lui Derrida chiar din perspectiva diferențierii poate fi concepută „identitate culturală”, în așa fel în care nu mai este valabilă nici cultura și nici identitatea în sensul tradițional al cuvântului. Atât cultura cât și identitatea culturală apar ca procese neîntrerupte ale *diferențierilor*, ca și *urme ale urmelor*. Prezența nesedimentată, lipsa originii

culturale atât la nivel universal cât și la nivel particular, precum și lipsa unui centru al identităților și culturilor inexistente, neprezente, adică cu un singur cuvânt ființa în joc, și întârzierea sedimentării creează o situație în care unitatea, omogenitatea și identitatea instituită se fărâmițează, se diseminează. Acesta nu înseamnă numai că identitatea nu poate fi identitate, sau cultura nu poate fi cultură, (ca și unitate), și nici atât că identitate culturală construită din această schemă conceptuală se diferă și față de sine. Identitatea culturală, precum și cea națională reprezintă iluzia modernității, în care unitatea diferențelor și a multitudinilor poate fi gândită și concepută. Însă această unitate, identitate, omogenitate, iluzie ideologică instituită se desface din interior, ca și modernitatea. În perspectiva postmodernă nu mai există experiență colectivă unitară, prezență simetrică, unitate omogenă, nici măcar unitatea multitudinilor. Identitatea nu mai poate fi reconstituită în așa fel cum Hegel considera.

Toate acestea nu duc numai la punerea sub semnul întrebării a identității culturale, ci din ce în ce mai mult și la imposibilitatea și descompunerea interpretărilor standardizate. Din punctul de vedere al deconstructivismului atât identitatea culturală cât și cele două componente conceptuale ale ei nu reprezintă altceva decât o corelație terminologică modernistă. În realitate identitatea și cultura nu sunt altceva decât procese de *diferențiere*, *urme ale urmelor*. Faptul că deja ne aflăm tot timpul într-un context, și în același timp și contextele mereu se multiplică, ne duce la ideea că identitatea culturală, și cele două părți conceptuale din care ea se compune sunt mereu nepregătite și lipsite de prezență sedimentată, deci astfel acestea nu mai sunt concepte, ci teancuri, diferențieri, urme ale urmelor. Astfel diferențierea („identitatea”) de-culturală se manifestă din ce în ce mai mult ca o *diferențiere inter- și trans-de-culturală*, ca o ne-prezență fără origine și centru, ca urme ale urmelor, ca un „teanc” fără identitate și unitate.

Din demersul tezei reiese că identitatea și cultura, precum și identitatea culturală ni s-au arătat până acum ca și ceva existente, prezente, și nu s-a pus problema lor din perspectiva diferențierii interioare, adică din aceea perspectivă prin care devine imposibilă utilizarea unei asemenea terminologii: „unitate”, „echivalență”, „identitate”, „cultură”, „identitate culturală”. Devine din ce în ce mai clar că acești termeni tradiționali, în cazul de față aceste „teancuri”, în sinele lor nu reprezintă altceva decât diferențieri, urme ale urmelor, contexte ale contextelor, ce se rezultă din diferențieri și se multiplică ca diferențieri perpetue. Nici identitatea, nici cultura nu „ființează”, și înainte de toate nu este „ea însăși”, adică nu este niciodată un „dat” concret, iar originea ei devine iluzorie și imposibil de reconstituit. După dezmembrarea celor

două componente conceptuale ale identității culturale, deconstrucția acesteia este la îndemână: nu este un proces linear, *realizarea ei este în sine context*.

Schemele conceptuale tradiționale sunt purtătoare ale capcanelor viziunii bazate pe unitate. În acest cadru se formulează presupuzițiile și definițiile tradiționale legate de identitate, cultură, și de identitate culturală în științele socio-umane și în general pe plan științific. Încercările critice menite de a le depăși, a le întrece pe acestea cad adesea în aceeași capcană a sistemelor conceptuale, căci și ei se mișcă tot în schemele de gândire și lingvistice exprimate de acestea. Din „aici” se pot face doar trimeri spre necesitatea deconstrucției a acestor concepte și sisteme conceptuale, dar deconstrucția conceptuală-lingvistică astfel realizată face parte de asemenea din șirul încercărilor critice neîncheiate și neîmplinite. Conceptele de identitate, cultură și identitate culturală sunt în *largă circulație*. Aceste concepte trebuie să fie deconstruite, dar până atunci este inevitabil să fie păstrate conceptele vechi ca instrumente de exprimare; putem schița însă granițele utilizării lor. Nu este posibil însă să le atribuim acestora semnificații stricte, nici valori de adevăr riguroase, ci le putem folosi în cadrul aplicabilității lor, sau tot în acest cadru putem și chiar renunța la ele. Deconstrucția nu distruge aceste concepte, fapt ce ar fi și imposibil, ci le demontează. Privită din această perspectivă, identitatea, cultura și identitatea culturală încă se plasează în cadrul sistemelor conceptuale „nesustenabile”, căci discursurile noastre ar fi de neconcepute, și ar fi imposibil de îndeplinite fără ele, deoarece dominația sistemelor conceptuale uzuale este și în continuare valabilă. Nici Derrida nu consideră că am scăpat, sau că am putea scăpa de limbajul metafizicii, pentru că deconstrucția însăși se desfășoară în mediul limbajului metafizicii, dar îl și *deconstruiește* pe acesta. Astfel putem doar să facem trimitere la nesustenabilitatea sistemelor conceptuale, dar nu se poate crea în mod arbitrar un limbaj total diferit, ci tocmai din această cauză trebuie pus tot mai mult accentul pe răspândirea deconstrucției sistemelor de concepte.

Deconstrucția, prin pretențiile sale de depășire a originii, a centrului, a unității, a identității, a prezenței, al opozițiilor, dezvăluie capcanele sistemelor conceptuale tradiționale și arată nesustenabilitatea acestora. Cu toate acestea deconstrucția nu-și pune amprenta doar pe științele socio-umane, ci joacă și un rol politic activ. Prin destrucție și deconstrucție se pun puternic sub semnul întrebării modalitățile de abordare și atitudinale predominante, problemele legate de moralitate, etică, drept, democrație, comunicare, comprehensiune, metodă, sistem, adevăr, obiectivitate. Prin toate acestea pare din ce în ce mai mult că asistăm la destrucția și deconstrucția unei *paradigme*.

Bibliografie

- ADORNO, W. Theodor: Ästhetische Theorie. In: *Gesammelte Schriften*. Band 7. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1970.
- ADORNO, W. Theodor: *Zur Metakritik der Erkenntnistheorie. Drei Studien zu Hegel*. In *Gesammelte Schriften*. Band 5. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1970.
- ADORNO, W. Theodor: Negative Dialektik. Jargon der Eigentlichkeit. In *Gesammelte Schriften*. Band 6. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1973.
- APEL, Karl-Otto: A „hermeneutika” filozófiai radikalizálása Heideggernél és a nyelv „értelemkritériumának” kérdése. In Bacsó Béla (szerk.): *Filozófiai hermeneutika*. A Filozófiai Figyelő Kiskönyvtára 4. Kötet. Budapest, 1990. 189–245.
- ARENDT, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992.
- ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- BACSO BÉLA: Utószó. Néhány megjegyzés a hermeneutikához és a dekonstruktivizmushoz. In Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1991.
- BENNINGTON, Jeffrey /DERRIDA, Jacques: Jacques Derrida. In Kis Attila A. – Kovács Sándor S. K. – Odorics Ferenc (szerk.): *Testes Könyv II*. Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 1997. 193–223.
- BERTENS, Hans: A posztmodern *Weltanschauung* és kapcsolata a modernizmussal. In Bókay Antal – Vilcsek Béla – Szamosi Gertrud – Sári László (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Budapest, 2002. 20–48.
- BHABHA, K. Homi: DisszemiNáció. A modern nemzet ideje, története és határai. In N. Kovács Tímea (vál.): *A kultúra narratívái. Narratívák 3*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1999. 85–121.
- BICZÓ GÁBOR: A „történeti lét” időstruktúrája Nietzsche korai bölcséletében. In Loboczky János (szerk.): *Európa Nietzsche után*. EKF Líceum Kiadó, Eger, 2005. 61–72.
- BORNEMAN, John: Elbeszélés, genealógia és a történeti tudat: a széthulló személyiség. In N. Kovács Tímea (vál.): *A kultúra narratívái. Narratívák 3*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1999. 197–216.
- BRENTANO, Franz: *Psychologie vom empirischen Standpunkt 2*. Duncker & Humblot. Leipzig, 1924/1925.
- CAPUTO, D. John: Hideg hermeneutika: Heidegger/Derrida. In Kis Attila A. – Kovács Sándor S. K. – Odorics Ferenc (szerk.): *Testes Könyv I*. Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged; 1996. 23–49.
- CASTAGNE, Eric: Identitás et intercompréhension. In Minna Palander-Collin, Hartmut Lenk, Minna Nevala, Päivi Sihvonen and Marjo Vesalainen (eds.): *Constructing Identity in Interpersonal Communication*. Société Néophilologique, Helsinki, 2010. 96–109.
- CHARAUDEAU, Patrick: Identité sociale, identité linguistique et identité culturelle. Une relation paradoxale entre unicité et pluralité. In Minna Palander-Collin, Hartmut Lenk, Minna Nevala, Päivi Sihvonen and Marjo Vesalainen (eds.): *Constructing Identity in Interpersonal Communication*. Société Néophilologique, Helsinki, 2010. 3–13.
- CODOBAN, Aurel: Postmodernismul, o contrautopie? In *Postmodernismul. Deschideri filosofice*. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995. 91–108.
- CURRIE, Mark: Elbeszélés, politika, történelem. In N. Kovács Tímea (vál.): *A kultúra narratívái. Narratívák 3*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1999. 19–39.
- CSÁKY MORITZ: A kommunikációs térként értett kultúra. In *Irodalomtörténet*. ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet. Magyar Tudományos Akadémia–Ráció Kiadó. 2010/1.
- DELEUZE, Gilles: *Differenz und Wiederholung*. Fink Verlag, München, 1992.

- DELEUZE, Gilles: *Nietzsche és a filozófia*. Gond Alapítvány – Holnap Kiadó, Budapest, 1999.
- DELEUZE, Gilles: Nietzsche filozófiája. *Vulgo* 2000/1–2. 424–434.
- DERRIDA, Jacques: *Positions*. Athlone, London, 1981.
- DERRIDA, Jacques: Guter Wille zur Macht (I) Drei Fragen an Hans-Georg Gadamer. In *Text und Interpretation*. Deutsch-französische Debatte mit Beiträgen von I. Derrida, Ph. Forget, M. Frank, H.-G. Gadamer, J. Greisch und F. Laruelle. Wilhelm Fink Verlag, München, 1984. 62–77.
- DERRIDA, Jacques: *Mémoires pour Paul de Man*. Galilée, Paris, 1988.
- DERRIDA, Jacques: Az el-különböződés (La différence) In Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi Kiadó, 1991. 43–62.
- DERRIDA, Jacques: *Grammatológia*. Magyar Műhely/ÉLETÜNK, Budapest, 1991.
- DERRIDA, Jacques: *Esszé a névről*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1993.
- DERRIDA, Jacques: A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában, *Helikon* 1994/1–2. 21–35.
- DERRIDA, Jacques: *A szellemről. Heidegger és a kérdés*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
- DERRIDA, Jacques: „Jól enni pedig muszáj”, avagy a szubjektumszámítás. In Kis Attila A. – Kovács Sándor S. K. – Odorics Ferenc (szerk.): *Testes Könyv II*. Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 1997. 293–327.
- DERRIDA, Jacques: Das Supplement der Kopula. Die Philosophie vor der Linguistik. In Peter Engelmann (Hrsg.): *Randgänge der Philosophie*. Passagen Verlag, Wien, 1999.
- DERRIDA, Jacques: Discours de l’histoire. In Derrida: *Randgänge der Philosophie*. Passagen Verlag, Wien, 1999.
- DERRIDA, Jacques: *A másik egynyelvűsége*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2005.
- EGYED Péter: A kanti lelkiismeret- és kötelességetika átértékelése a posztmodern korban. *Református Szemle* 90 évf., 2006/6. 685–704.
- EIGEN, Manfred – WINKLER, Ruthild: *Das Spiel*. Naturgesetze steuern den Zufall. R. Piper & Co. Verlag München/Zürich, München, 1975.
- ELIADE, Mircea: *Az örök visszatérés mítosza*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006.
- ERIKSON, H. Erik: Identifikáció és identitás. In *Iffúságszociológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969.
- ERIKSON, H. Erik: *A fiatal Luther és más írások*. Gondolat, Budapest, 1991.
- FANON, Frantz: *The Wretched of the Earth*. Harmondsworth, Penguin Books, 1969.
- FEHÉR M. István: Hermeneutika és problématörténet – avagy létezik-e „a” hermeneutika? A gadameri hermeneutika önreflexiója és aktualitásának néhány vonása. In (Fehér M. István szerk.): *Hermeneutikai tanulmányok I*. L’Harmattan, Budapest, 2001. 49–81.
- FEHÉR M. István: *A megtört tradíció. A hagyomány létmódja idegenség és ismerőség között*. In *Protestáns Szemle* 2001/2–3.
- FEHÉR M. István: „A tiszta önmegismerés az abszolút más létben, ez az éter mint olyan ...” Idegenségtapasztalat mint az önmegismerés útja és közege. In Bednancs Gábor – Kékesi Zoltán – Kulcsár Szabó Ernő (szerk.): *Identitás és kulturális idegenség*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 11–31.
- FEHÉR M. István: *A Heidegger & Derrida – filozófia mint de(kon)strukció*. –A Magyar Filozófiai Társaság Hermeneutika Szakosztálya, a Miskolci Egyetem Filozófiai Intézete és az MTA Miskolci Területi Bizottságának Társadalomelméleti Szakbizottsága által Miskolcon 2009. december 14–15-én rendezett konferencián elhangzott előadás jegyzetekkel kiegészített, bővített szövege.
- FEISCHMIDT Margit: Előszó. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa*. Osiris, Budapest, 1997.
- FIGAL, Günter: Nem görög ember és nem tragikus isten. Nietzsche Zarathustra-költészete Platón és Richard Wagner között. *Gond* 2000/23–24. 138–147.

- FINK, Eugen: *Spiel als Weltsymbol*. W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1960.
- FINK, Eugen: *Nähe und Distanz. Phänomenologische Vorträge und Aufsätze*. Verlag Karl Alber Freiburg/München, 1976.
- FINK, Eugen: *Welt und Endlichkeit*. Hrsg. von Franz-A Schwarz. Königshausen & Neumann. Würzburg, 1990.
- FOUCAULT, Michel: A szubjektum és a hatalom. In Kis Attila A. – Kovács Sándor S. K. – Odorics Ferenc (szerk.): *Testes Könyv II.* 267–293.
- FRANK, Manfred: *A megértés határai*. Egy „rekonstruált” diskurzus Habermas és Lyotard között. József Műhely Kiadó, Budapest, 1999.
- FRANZ, Thomas: *Der Mensch und seine Grundphänomene*. Eugen Finks Existentialanthropologie aus der Perspektive der Strukturanthropologie Heinrich Rombachs. Rombach Verlag, Freiburg im Breisgau, 1999.
- FREGE, F. L. Gottlob: *Logikai vizsgálódások*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- FREUD, Sigmund: *Az őszvalami és az Én*. Hermit Könyvkiadó, Budapest, 2010.
- GADAMER, Hans-Georg: Hermeneutik als praktische Philosophie. In M. Riedel Hrsg.: *Rehabilitierung der praktischen Philosophie*. Band I. Rombach Verlag, Freiburg, 1972. 325–344.
- GADAMER, Hans-Georg: *Lob der Theorie*. Reden und Aufsätze. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1983.
- GADAMER, Hans-Georg: *Igazság és módszer*. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.
- GADAMER, Hans-Georg: Und dennoch: Macht des Guten Willens. In Philippe Forget (Hrsg.): *Text und Interpretation*. Deutsch-französische Debatte mit Beiträgen von J. Derrida, Ph. Forget, M. Frank, H.-G. Gadamer, J. Greisch und F. Laruelle. Wilhelm Fink Verlag, München, 1984. 59–62.
- GADAMER, Hans-Georg: Hermeneutik als theoretische und praktische Aufgabe. In *Gesammelte Werke*. Band 2. Hermeneutik II. Wahrheit und Methode. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1986. 301–319.
- GADAMER, Hans-Georg: Das Alte und das Neue. In *Gesammelte Werke*. Band 4, Neuere Philosophie II. Probleme Gestalten. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen 1987.
- GADAMER, Hans-Georg: Neuere Philosophie II. *Gesammelte Werke*. Band 4. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1987.
- GADAMER, Hans-Georg: Hermeneutik im Rückblick. In *Gesammelte Werke*. Band 10. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1995.
- GADAMER, Hans-Georg: Dekonstruáció és hermeneutika. *Alföld* 1997 december/48. 12. sz.
- GADAMER, Hans-Georg: *Wahrheit und Methode*. Akademie Verlag, Berlin, 2007.
- GALATEANU, Olga: Pour une approche sémantico-discursive du concept d'identité: faute, crime et dynamique discursive. In Minna Palander-Collin, Hartmut Lenk, Minna Nevala, Päivi Sihvonen and Marjo Vesalainen (eds.): *Constructing Identity in Interpersonal Communication*. Helsinki, 2010. Société Néophilologique. 125–138.
- GEERTZ, Clifford: Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In Bohmann, Paul – Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1997. 713–742.
- GREENFIELD, Susan: *The Quest for Identity in the 21st Century: The Quest for Meaning in the 21st Century*. Sceptre, London, 2008.
- GRONDIN, Jean: *Hermeneutische Wahrheit?* Zum Wahrheitsbegriff Hans-Georg Gadamer. Forum Academicum in der Verlagsgruppe Athenäum Hain Scriptor Hanstein, Königstein, 1982.
- GRONDIN, Jean: La définition derridienne de la déconstruction. Contribution au rapprochement de l'herméneutique et de la déconstruction. *Archives de philosophie* 1999/62. 5–16.

- HABERMAS, Jürgen: A metafizika utáni gondolkodás motívumai. In Bujalos István (összeáll.): *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai.* Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 179–213.
- HABERMAS, Jürgen: Egy befejezetlen projektum – a modern kor. In Bujalos István (összeáll.): *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai.* Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 151–179.
- HALL, Stuart: What then is the need for a further debate about ‘identity’? Who needs it? In Stuart Hall – Paul du Gay (eds.): *Questions of Cultural Identity.* SAGE, 1996/1.
- HALL, Stuart: A kulturális identitásról. In Feischmidt Margit (szerk): *Multikulturalizmus.* Osiris–Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 60–61.
- HALL, Stuart: A kritikai kultúrakutatás két paradigmája. *Helikon.* Irodalomtudományi szemle 2005. 1/2. 26–46.
- HAVAS G. Katalin: *Az azonosság törvénye a hagyományos és a modern formális logikában.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- HEGEL, G.W.F.: Differenz des Fichteschen und Schellingschen Systems der Philosophie (1801). In *Jenaer Schriften 1801–1807 Werke 2.* Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1970.
- HEGEL G.W.F.: *A szellem fenomenológiája.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
- HEGEL, G.W.F.: *A logika tudománya. I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- HEGEL, G.W.F.: *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte.* Werke 12. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1986.
- HEGEL, G.W.F.: *Vorlesungen über die Philosophie der Religion II. Vorlesungen über die Beweise vom Dasein Gottes.* Werke 17. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1986.
- HEGEL–SCHELLING: *Hit és tudás.* Osiris Kiadó–Gond–Cura Alapítvány, Budapest, 2001.
- HEIDEGGER, Martin: *Einführung in die Metaphysik.* Niemeyer Verlag, Tübingen, 1953.
- HEIDEGGER, Martin: Holzwege. In: *Gesamtausgabe I.* Abteilung: Veröffentlichte Schriften 1914–1970. Band 5. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1977.
- HEIDEGGER, Martin: Sein und Zeit. *Gesamtausgabe. I.* Abteilung: Veröffentlichte Schriften 1914–1970. Band 2. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1977.
- HEIDEGGER, Martin: Hölderlins Hymnen „Germanien” und „Der Rhein”. In *Gesamtausgabe.* Band 39. Freiburger Vorlesung Wintersemester 1934/35. Klostermann, Frankfurt am Main, 1980.
- HEIDEGGER, Martin: Ontologie (Hermeneutik der Faktizität). In *Gesamtausgabe II.* Abteilung: Vorlesungen, Band 63. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1988.
- HEIDEGGER, Martin: Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles (Anzeige der hermeneutischen Situation). In H.-U. Lessing (Hrsg.): *Dilthey Jahrbuch für Philosophie und Geschichte der Geisteswissenschaften* 1989/6.
- HEIDEGGER, Martin: Die Grundprobleme der Phänomenologie. *Gesamtausgabe II.* Abteilung: Vorlesungen 1919–1944, Band 58. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1993.
- HEIDEGGER, Martin: *A fenomenológia alapproblémái.* Osiris/Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2001.
- HEIDEGGER, Martin: Unzeitgemässer Betrachtung. „Vom Nutzen und Nachteilen der Historie für das Leben. In *Gesamtausgabe. II.* Abteilung: Vorlesungen 1919–1944. Band 46. Zur Auslegung von Nietzsches II. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 2003.
- HEIDEGGER, Martin: *Lét és idő.* Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- HEIDEGGER, Martin: A műalkotás eredete. In *Rejtektak.* Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- HEIDEGGER, Martin: Identität und Differenz. *Gesamtausgabe. I.* Abteilung: Veröffentlichte Schriften 1910–1976. Band 11. Vittorio Klostermann Verlag, Frankfurt am Main, 2006.

- HERDER, J. Gottfried: Értékezés a nyelv eredetéről. In *Értékezések, levelek*. Európa Kiadó, Budapest, 1983. 314–340.
- HUIZINGA, Johan: *Homo ludens*. Kísérlet a kultúra játékelemeinek a meghatározására. Universum Kiadó, Szeged, 1990.
- HUMBOLDT, Wilhelm: *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*. Humanitas, București, 2008.
- HUSSERL, Edmund: Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewußtseins. In R. Boehem (hrsg.): *Husserliana*, X. M. Nijhoff, Haga, 1966.
- HUSSERL, Edmund: Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. In Iso Kern (hrsg.): *Husserliana XV*. M. Nijhoff, Haga, 1973.
- HUSSERL, Edmund: Cartesianische Meditationen. In *Husserliana I*. S. Strasser (hrsg.): Dordrecht/Boston/London, Kluwer, 1991.
- HUSSERL, Edmund: *Karteziánus elmékedések*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2000.
- IHAB, Hassan: A posztmodernizmus egy lehetséges fogalma felé. In Bókay Antal – Vilcsek Béla – Szamosi Gertrud – Sári László (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 49–56.
- JAMESON, Frederic: A késői kapitalizmus kulturális logikája. In Kis Attila A. – Kovács Sándor S. K. – Odorics Ferenc (szerk.): *Testes Könyv I*. Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 1996. 413–443.
- JOÓS, Ernő: *Látzat és Valóság*. Sylvester János Könyvtár, Sárvár, 1995.
- KERTÉSZ Imre: *A száműzött nyelv*. Magvető Kiadó, Budapest, 2002.
- KIMMERLE, Heinz: *Jacques Derrida zur Einführung*. Junius Verlag, Hamburg, 2000.
- KIMMERLE, Heinz: *Dialektik heute. Rotterdamer Arbeitspapiere. Schriftenreihe zu Fragen der materialistischen Dialektik*. Germinal Verlag, Bochum, 1983.
- KIMMERLE, Heinz: *Philosophien der Differenz. Eine Einführung*. Königshausen&Neumann Verlag, Würzburg, 2000.
- KLEEBERG, Bernhard/LANGENOHL Andrea: Kulturalisierung, Dekulturalisierung. In Ralf Konersmann, John Michael Krois, Dirk Westerkamp (Hrsg.) *Zeitschrift für Kulturphilosophie*. Band 5. 2011/Heft 2. Felix Meiner Verlag, Hamburg.
- KÖHLER, Michael: Postmodernismus. Ein begriffsgeschichtlicher Überblick. *Amerikanstudien* 22. 8–18.
- KOSELLECK, Reinhart: Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája. In *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2003.
- KROEBER, Alfred Luis: A kultúra fogalma a tudományban. In Bohmann, Paul – Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1997. 159–187.
- LEIBNIZ, G. W.: *Fragmente zur Logik*. Akademie Verlag, Berlin, 1960.
- LEIBNIZ, G. W.: *Philosophische Schriften und Briefe 1683–1687*. Akademie Verlag, Berlin, 1992.
- LEIBNIZ, G. W.: *Újabb értékezések az emberi értelemről*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2005.
- LÉVINAS, Emmanuel: *Nyelv és közelség*. Tanulmány Kiadó – Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997.
- LÉVI-STRAUSS, Claude: *Strukturális antropológia I-II*. Osiris Kiadó, 2001.
- LINTON, Ralph: Kultúra és normalitás. In Bohmann, Paul – Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1997. 284–291.
- LOBOCZKY János: *A műalkotás „A létben való gyarapodás” A művészet „valósága” három XX. századi művészetfilozófiában*. Lukács György, Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.
- LOWIE, H. Robert: A kultúra meghatározói. In Bohmann, Paul – Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1997. 190–206.

- LUHMANN, Niklas: *Der Staat des politischen Systems. Geschichte und Stellung der Weltgesellschaft*. In Ulrich Beck (hrsg.): *Perspektiven der Weltgesellschaft*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1998.
- LUHMANN, Niklas: Az identitás – mi az, avagy miképpen működik? In *Látom azt, amit te nem látsz*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- LUKÁCS György: *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete*. Magvető Kiadó, Budapest, 1975.
- LYOTARD, Jean-François: *Le différend*. Minuit, Paris, 1983.
- LYOTARD, Jean-François, et al: *Immaterialität und Postmoderne*. Merve, Berlin, 1985.
- LYOTARD, Jean-François: A posztmodern állapot. In Bujalos István (összeáll.): *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*. Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 7–146.
- LYOTARD, Jean-François: A történelem egyetemessége és a kultúrák közötti különbségek. In Bujalos István (összeáll.): *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*. Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 251–268.
- MÁRKUS György: A „kultúra” antinómiái. In: *Metafizika – mi végre?* Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 289–319.
- MARÓTI Lajos: Kultúrák és kultúra. In Szerdahelyi István (szerk.): *A kultúra fogalmáról*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. 14–27.
- MEAD, George Herbert: *Geist, Identität und Gesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1968.
- MEAD, George Herbert: *A pszichikum, az én és a társadalom*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973.
- MORASCH, Gurdun: *Hermetik und Hermeneutik*. Verstehen bei Heinrich Rombach und Hans-Georg Gadamer. Universitätsverlag C. Winter Heidelberg, 1996.
- NIEDERMÜLLER Péter: Transznacionalizmus: elméletek, mítoszok, valóságok. In Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Balassi, Budapest, 2005. 52–66.
- NIETZSCHE, Friedrich: *Im-igyen szóla Zarathustra*. Grill Károly Könyvkiadó, Budapest, 1908.
- NIETZSCHE, Friedrich: Hajnalpír. In Széll Zsuzsa (vál.): *Nietzsche válogatott írásai*, Gondolat, Budapest, 1972.
- NIETZSCHE, Friedrich: *A történelem hasznáról és káráról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
- NIETZSCHE, Friedrich: *A tragédia születése*. Kriterion–Polis, Bukarest, 1994.
- NIETZSCHE, Friedrich: Bálványok alkonya. *Ex Symposion*. 1994. Különszám. 1–34.
- NIETZSCHE, Friedrich: *A vidám tudomány*. Holnap Kiadó, Budapest, 1997.
- NIETZSCHE, Friedrich: *Also sprach Zarathustra*. Kritische Studienausgabe Herausgegeben von Giorgio Colli und Mazzino Montnari. Detscher Taschenbuch Verlag de Gruyter, München, 1999.
- NIETZSCHE, Friedrich: *Túl Jón és Rosszon*. Műszaki Kiadó, Budapest, 2000.
- NIETZSCHE, Friedrich: *Így szólott Zarathusztra*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- NIETZSCHE, Friedrich: *Korszerűtlen elmélkedések*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2004.
- NYÍRŐ Miklós: *Nyelviség és nyelvfeledtség. Hans-Georg Gadamer és a nyelv hermeneutikája*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006.
- ORWELL, George: *1984*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- PALLY, Christoph: *Annäherungen an Identität*. Beschreibung des Spannungsfeldes zwischen der Innenwelt und der Aussenwelt mit Hilfe des dialogisches Konzeptes. Zentralstelle der Studentenschaft, Zürich, 1997.
- PARSONS, T. – Bales R. F. (eds.): *Family socialization and interaction process*. IL: Free Press, Glencoe, 1956.
- PATAKI Ferenc: *Az én és a társadalmi azonosság tudat*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982.

- PATAKI Ferenc: *Identitás, személyiség, társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- PATAKI Ferenc: Identitás – személyiség – társadalom. In: *Szociálpszichológia* (Szöveggyűjtemény). (Vál. Lengyel Zsuzsanna). Osiris Kiadó, Budapest, 1997.
- RICOEUR, Paul: *Oneself as Another*. University of Chicago Press, Chicago, 1995.
- RICOEUR, Paul: Az én és az elbeszélt azonosság. In Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- RICOEUR, Paul: Emlékezet – felejtés – történelem. In N. Kovács Tímea (vál.): *A kultúra narratívái. Narratívák 3*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1999. 51–69.
- ROMBACH, Heinrich: *Strukturanthropologie*. „Der menschliche Mensch”. Karl Alber Verlag, Freiburg/München, 1987.
- ROMBACH, Heinrich: *Strukturontologie*. Eine Phänomenologie der Freiheit. Karl Alber Verlag, Freiburg/München, 1988.
- RORTY, Richard: *Essays on Heidegger and others: philosophical papers*. Cambridge University Press, 1991.
- RORTY, Richard: Kozmopolitizmus emancipáció nélkül. In Bujalos István (összeáll.): *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*. Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 268–291.
- RORTY, Richard: Posztmodern burzsoá liberalizmus. In Bujalos István (összeáll.): *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*. Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 213–224.
- ROUSSEAU, Jean Jacques: Értekezés az emberi egyenlőtlenségek eredetéről. In: *Értekezések és filozófiai levelek*. Magyar Helikon, Budapest, 1978.
- ROUSSEAU, Jean Jacques: *Esszé a nyelvek eredetéről*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő – Gödöllő, 2007. 5–62.
- ROUSSEAU, Jean Jacques: *Esszé a nyelvek eredetéről – Amelyben a dallamról és a zenei utánzásról is szó esik*. Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor Kiadó, 2007. 42–60. old.
- SCHÖPFLIN György: *Az identitás dilemmái*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő – Gödöllő, 2004.
- STERNSCHULTE, Klaus Peter (hrsg.): *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Band 4. Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1976.
- SUTYÁK Tibor: Hogyan lesz Zarathustra azzá, aki? *Gond* 7 [1994]. 53–73.
- TAMÁS, Aquinói: *Summa Theologiae I-II*. Telosz Kiadó, Budapest, 1994.
- TEILHARD de CHARDIN, Pierre: *Az emberi jelenség*. Gondolat, Budapest, 1980.
- TENGELYI László: *Tapasztalat és kifejezés*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2007.
- THOMKA Beáta: *Prózai archívum. Szövegközi műveletek*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2007.
- TIETZ, Udo: *Hans-Georg Gadamer zur Einführung*. Junius Verlag, Hamburg, 1999.
- TYLOR, Edward Burnett: A primitív kultúra. In Bohmann, Paul–Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1997. 108–127.
- VALADIER, Paul: Dionüoszt a megfeszítettel szemben. *Ex Symposion*. 1994. Különszám. 139–145.
- VERESS Károly: A beszélgetés, amely „mi magunk vagyunk”. In *Az értelem értelméről*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003. 184–215.
- VERESS Károly: A hermeneutika a modern és a posztmodern határán. *Korunk* 2006/7. 61–67.
- VERESS Károly: *Bevezetés a hermeneutikába*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár, 2007.
- VERESS Károly: A kultúra mint „inter“ kultúra. In Veress Károly (szerk.): *Az interkulturalitás interdiszciplináris megközelítésben*. Egyetemi Műhely Kiadó Bolyai Társaság – Kolozsvár, 2008. 65–131.

- WARNKE, Georgia: *Gadamer. Herméneutique, tradition et raison*. Édition Universitaires, DE Boeck Université, Bruxelles, 1991.
- WHITE, A. Leslie: Az energia és a kultúra evolúciója. In Bohmann, Paul–Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1997. 461–485.
- VICO, Gian Battista: *Az új tudomány*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.
- WILLIAMS, Raymond: Literature and Sociology: in memory of Lucien Goldmann. *New Left Review* 67. 1971.
- WILLIAMS, Raymond: The Analysis of Culture. In *The long revolution*. Broadview Press, 2001.
- WILLIAMS, Raymond: A kultúra elemzése. In Bókay, Vilcsek, Szamosi, Sári (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- WITTGENSTEIN, Ludwig: *Logikai-filozófiai értekezés*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.